

ΓΙΑ ΤΑ ΣΑΡΑΝΤΑΧΡΟΝΑ
ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΟΥ «ΡΩΤΟΚΡΙΤΟΥ»
(1915 — 1955)

ΜΙΑ ΔΙΚΑΙΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

“Όσο περνοῦν τὰ χρόνια, τόσο καὶ μελετᾶται περισσότερο ὁ Ρωτόκριτος καὶ ἀποχτάει καινούργιους θαυμαστὲς καὶ ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ Ἐξωτερικό. Δὲ λογαριάζεται τώρα πιά καθὼς ἄλλοτε σὰν ἓνα λαϊκὸ ἀνάγνωσμα, παρὰ τὸν βλέπουν ὅλοι σὰν τὸ «κατ’ ἐξοχὴν» ἔθνικὸ ἔπος τοῦ Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ.

Συνθεμένος σε μιὰν ἐποχὴ, ποὺ διαμορφώνονταν ἀκόμα οἱ δυτικοευρωπαϊκὲς κλασσικὲς λογοτεχνίες, ἀντιπροσωπεύει ἄξια τὴν Ἑλλάδα στὴ μεγάλη ἐκείνη κίνηση. Πλάϊ στὸν Τάσσο καὶ στὸ Μολιέρο εἶναι τώρα καὶ ὁ Βιτσέντζος Κορνᾶρος ἓνας Εὐρωπαῖος κλασσικός.

Τοῦτο χροστιέται πρῶτα - πρῶτα βέβαια στὴν ἀξία τοῦ ἔργου. “Ὁμως στὸ νὰ γίνῃ γνωστὴ καὶ ν’ ἀνιγνωριστῆ ἡ ἀξία τούτη, ὄχι λίγο συντέλεσε ἡ μεγάλη κριτικὴ ἔκδοση, ποὺ εἶδε στὰ 1915 τὸ φῶς στὸ Ἡράκλειο τῆς Κρήτης, δηλαδὴ στὸ Κάστρο, ὅπου παντρεύτηκε καὶ συμπλήρωσε τὴ συγγραφὴ τοῦ Ρωτόκριτου ὁ Βιτσέντζος Κορνᾶρος κατὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα.

Τώρα ποὺ οἱ σπουδὲς γύρω στὴν Κρήτη καὶ τὴν κρητικὴ λογοτεχνία πῆραν τόση διάδοση· ποὺ ἀνθολογίες τῆς κρητικῆς ποίησης ἄλλες ἐκδίδονται καὶ ἄλλες βρίσκονται στὸ δρόμο τῆς ἔκδοσης· ποὺ οἱ δημοσιευόμενες ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς μελέτες πολλαπλασιάζονται· ποὺ οἱ ἔκδοσες τοῦ Ρωτόκριτου ἀκλουθοῦν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη· ποὺ ἐρευνητὲς ἄξιοι δὲν παύουν ν’ ἀναδιφοῦν στὶς βιβλιοθηκὲς καὶ νὰ βρίσκουν ὅλο καὶ καινούργια κείμενα κρητικά, εἶναι πιστεύω καιρὸς νὰ χυθῆ φῶς στὰ περιστατικὰ ποὺ προσηγήθηκαν ἀπὸ τὴν ἔκδοση ἐκείνη τοῦ Ρωτόκριτου, γιατί αὐτὴ στάθηκε ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα ξεκινήματα γιὰ τὴν παραπέρα γόνιμη μελέτη τῶν κρητικῶν πνευματικῶν προϊόντων, ποὺ τόσο ἀξιόλογα συνεχίζεται.

Ἡ ἱστορικὴ ἐκείνη ἔκδοση ἔχει στὸ ξώφυλλό της τυπωμένα τὰ ὀνόματα τοῦ Στεφάνου Ἀ. Ξανθοῦδίδη σὰν ἐκδότῃ καὶ τοῦ Στυλιανοῦ Μ. Ἀλεξίου σὰν ἰδιοχτήτῃ τοῦ τυπογραφείου, ἀπ’ ὅπου βγῆκε τὸ βιβλίο.

Μὲ τὴ δημοσίευσή τῶν δυὸ ἄγνωστων ἀπὸ τὸ εὐρύτερο κοινὸ ντοκουμέντων ποὺ ἀκλουθοῦν παρακάτω σε φωτοτυπία· μὲ τὴν προσεχτικὴν ἐξέταση τοῦ τόμου τοῦ Ρωτόκριτου, ὅπως τυπώθηκε· καὶ μὲ προσωπικὲς μου θύμησες, θὰ δείξω, πὼς ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀλεξίου στὸ ἱστορικὸ καὶ ἔθνικὸ ἔργο δὲν περιορίζεται στὴν πρωτοβουλία, στὴ χρηματοδότηση τῆς προπαρασκευῆς καὶ στὸ τύπωμα τοῦ βιβλίου, παρὰ ἀπλώ-

νεται καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ στὴ φιλολογικὴ του συγκρότηση σε ποσοστὸ σημαντικό.

Πᾶνε σαράντα χρόνια ἀπὸ τὸ 1915. Καὶ δὲν εἶναι πολὺ νὰ ποῦμε, πὼς μέσα σ' αὐτὸ τὸ διάστημα, μιὰ καινούργια ἐπιστήμη, ἡ Κρητολογία, συγκροτήθηκε, πού ὁ Ξανθουδίδης πρέπει νὰ λογαριάζεται πατέρας της. Στὸ γόνιμο ἐπιστημονικὸ του βίον, δὲν ἄφησε καμμιά ἀπὸ τὶς πολυποίκιλες ἐκδήλωσες τῆς μακρότατης ἱστορικῆς καὶ προϊστορικῆς ζωῆς τοῦ νησιοῦ, χωρὶς νὰ τὴν ἀγγίξῃ φωτεινά, βάζοντας παντοῦ θετικὰ θεμέλια καὶ δίνοντας πάντα σωστὲς ἐπιστημονικὲς κατεύθυνσες. Αὐτὸ τὸ λέω σὰ σε παρένθεση, γιατί θέλω ν' ἀποκλείσω τὴν ὑπόνοια, μήπως οἱ γραμμὲς αὐτὲς στρέφονται, ἔστω κι ἐλάχιστα, ἐνάντια στὸν κορυφαῖο ἐπιστήμονα κι ἐρευνητὴ τοῦ νησιοῦ, πού γιὰ τὴ μνήμη του μόνο θαυμασμὸ καὶ βαθειὰ ἐχτίμηση τρέφω.

Τὰ δυὸ νιοκουμένα, πού δημοσιεύονται τώρα γιὰ πρώτη φορά, εἶναι α) Ἡ Ἀνοιχτὴ Ἐπιστολή, πού οἱ Ξανθουδίδης καὶ Ἀλεξίου ἀπεύθυναν καὶ μοίρασαν ἔντυπη στὰ μέλη τῆς Γενικῆς Συνέλευσης τῶν Κρητῶν, μὲ ἡμερομηνία 30 τοῦ Ὀκτώβρη 1907 καὶ β) τὸ Συμφωνητικὸ, πού οἱ δυὸ συνεργάτες ὑπόγραψαν στὶς 13 τοῦ Μάρτη 1910, κι ὅπου ἐκθέτουν τὸ σκοπὸ τους γιὰ ἔκδοση τοῦ Ρωτόκριτου μὲ κοινὴ καὶ τῶν δυὸ τους πνευματικὴ κι ἐπιστημονικὴ συνεργασία καὶ μὲ ἴσα δικαιώματα στὴν πατρότητα τοῦ ἔργου.

Α') ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΣΕΒ. ΓΕΝ. ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ

Κύριε Πρόεδρε καὶ λοιποὶ Κύριοι Πληρεξούσιοι,

Πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν ἡ Βουλὴ τῶν Κρητῶν διὰ ψηφίσματος αὐτῆς, τῆς 29 Ἰουλίου 1886, ἀνεγνώρισε τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἀνέθηκε δὲ τὴν ἐργασίαν ταύτην εἰς τὸν κ. Γιάνναρην, χορηγήσασα αὐτῷ πρὸς τοῦτο τρισχιλίας δραχμάς.

Διὰ τοῦ ποσοῦ τούτου ὁ κ. Γιάνναρης μετέβη κατὰ τὸ 1888 εἰς Ἀγγλίαν καὶ ἐμελέτησε τὸ μοναδικὸν χειρόγραφον τοῦ Ἐρωτοκρίτου τὸ εὑρισκόμενον ἐν τῇ Ἀρλειανῇ συλλογῇ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, καὶ ἐξέδωκεν ἀξιόλογον πραγματείαν «περὶ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ», χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθῇ μέχρι τοῦ τελευταίου ἐπελθόντος θανάτου του νὰ ἐκδώσῃ καὶ τὸ κείμενον, διὰ τὴν ἔλλειψιν, ὡς φαίνεται, τῶν ἀπαιτουμένων χρηματικῶν μέσων.

Ἡ ἀνάγκη τὴν ὁποίαν πρὸ εἰκοσιπενταετίας κατεῖδεν ἡ Κρητικὴ Βουλὴ κατέστη σήμερον μᾶλλον ἐπείγουσα καὶ ἐπιτακτικὴ. Πανταχόθεν ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐξ Εὐρώπης ζητεῖται γνησία καὶ ἐπιστημονικὴ Κρητικὴ καὶ κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τοῦ σημαντικωτέρου τούτου ποιήματος τοῦ Μέσου καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τοῦ Ὁμήρου τῆς νέας Ἑλλ. Φιλολογίας, ὡς τὸν ἀπεκάλεσεν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς.

Αἱ ἀπὸ δύο αἰῶνων κυκλοφοροῦσαι ἐκδόσεις τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὁλονέν διαφθειρόμεναι κατέστησαν τὸ ποίημα σχεδὸν ἀγνώριστον, καὶ ἐγένοντο αἰτία, ἵνα τὸ ἔσοχον αὐτὸ προῖον τῆς Κρητικῆς Μούσης μὴ τύχῃ ἐκτιμήσεως ἀναλόγου τῆς σημασίας καὶ σπουδαιότητος αὐτοῦ.

Μία ὄθεν γνησία ἐκδοσις τοῦ Ἑρωτοκρίτου εἶναι σήμερον τοῦτο μὲν ἀπαίτησις ἐπιστημονική, τοῦτο δὲ ἀνάγκη ἐθνική, πολὺ δὲ θὰ τιμήσῃ καὶ τὸ Κρητικὸν ὄνομα, ἂν ἡ ἐργασία αὕτη γίνῃ, ὡς ὀφείλει, ὑπὸ Κρητὸς καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίσημον τῆς ἐλευθερωθείσης Κρήτης αἰγίδα.

Ἐργαζόμενοι πρὸ καιροῦ οἱ ὑπογεγραμμένοι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, τῇ προτροπῇ καὶ ἐπιφανῶν λογίων, ἔχομεν ἤδη προχωρήσει τοσοῦτον, ὥστε δυνάμεθα νὰ διαβεβαιώσωμεν τὴν Σεβ. Συνέλευσιν ὅτι τάχιστα θὰ περατώσωμεν αὐτό, καὶ ὅτι ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ θὰ γίνῃ ἐπαξίως τῆς σημασίας αὐτοῦ, ἂν ἡ Σεβ. Συνέλευσις ἀποφασίσῃ νὰ προσέλθῃ ἐπίκουρος καὶ εὐαρεστηθῇ νὰ προσδώσῃ τὸ ἐπίσημον κῦρος καὶ τὴν συνδρομὴν αὐτῆς πρὸς τοῦτο.

Ὅτι τὸ ἔργον δέον νὰ γίνῃ ὑπὸ Κρητὸς ἀναγνωρίζουσι πάντες· διότι μόνον Κρής ἔχων μητρικὴν γλῶσσαν τὸ ἰδιῶμα τοῦ Ἑρωτοκρίτου δύναται νὰ κατανοήσῃ ἀκριβῶς, ἐρμηνεύσῃ καὶ ἀποκαταστήσῃ τὸ γνήσιον κείμενον. Πρὸς τῇ ἀκριβεῖ δὲ γνώσει τοῦ Κρητικοῦ ἰδιώματος πρέπει νὰ συμβαδίζῃ καὶ ἡ ἄλλη ἐπιστημονική παρασκευή.

Ὡς βάσιν τῆς ἐργασίας ἡμῶν ἐθέσαμεν, πλὴν τοῦ ἐξαιρέτου χειρογράφου τοῦ Λονδίνου, καὶ τὰς δύο πρώτας Ἑνετικὰς ἐκδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἐξ ἄλλων χειρογράφων, κατεχομένων ὑπὸ τῶν Κρητῶν, τῶν καταφυγόντων εἰς Ἑπτάνησον καὶ Ἑνετίαν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κρήτης. Τὸ οὕτω καταρτιζόμενον κείμενον θὰ συνοδεύσῃ σημειώσεις κριτικαὶ καὶ ἐρμηνευτικαί, θὰ ἐπακολουθήσῃ δὲ, ὡς ἀναγκαῖον ἐπίμετρον, γραμματικὴ καὶ γλωσσάριον τῶν ἰδιωματικῶν λέξεων καὶ φράσεων τοῦ ποιήματος χάριν τῶν μὴ Κρητῶν ἀναγνωστῶν, ἐν δὲ τῇ εἰσαγωγῇ θὰ ἐξετασθῶσι τὰ διάφορα προβλήματα τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ποιητοῦ, τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐγένετο τὸ ποίημα, καὶ θὰ ἐπισυναφθῶσι φωτοτυπίαί τινές παρέχουσαι ἰδέαν τοῦ χειρογράφου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ εἰκόνων.

Καὶ τὸ μὲν πολῦτιμον χειρόγραφον τοῦ Λονδίνου ἔχομεν ἤδη πρὸ ὀφθαλμῶν, λαβόντες ἀντὶ ἀδροτάτης δαπάνης φωτογραφικὸν πανομοιότυπον καὶ τῶν 530 αὐτοῦ σελίδων μετὰ τῶν εἰκόνων, τῶν δὲ δύο πρώτων ἐκδόσεων τῆς Ἑνετίας, ἧτοι τοῦ 1713 καὶ τοῦ 1737, ὧν τῆς μὲν πρώτης τὸ μοναδικὸν ἀντίτυπον κατέχει ὁ ἐν Λονδίῳ Πρεσβευτῆς τῆς Ἑλλάδος κ. Ἰωάν. Γεννάδιος, τῆς δὲ δευτέρας ἐν ἀντίτυπον εὐρίσκεται ἐν τῇ Ἑθν. Βιβλιοθήκῃ, κατέχομεν ἀντίγραφα κατ' ἀντιβολὴν ἀκριβέστατα.

Διὰ τὴν φωτογράφησιν τοῦ χειρογράφου καὶ τὰς ἀντιγραφὰς τῶν πρώτων ἐκδόσεων καὶ ἄλλας σχετικὰς ἐργασίας ἐδαπανήσαμεν μέχρι τοῦδε δισχιλίας δραχμὰς. Ἡ δὲ ἐκτύπωσις τοῦ ὅλου ἔργου ἐξ 800 περίπου εἰς ὄγδον σελίδων ἐπὶ λαμπροῦ χάρτου καὶ μὲ ἀνάλογον τῆς σημασίας τοῦ ἔργου φιλοκαλίαν θὰ ἀπαιτήσῃ 8 χιλ. δραχμῶν, ἧτοι ἡ δαπάνη θὰ συμποσῶθῃ εἰς 10 χιλ. δραχμὰς.

Τὴν δαπάνην ταύτην ἀδυνατοῦμεν νὰ ὑποστῶμεν ἅπασαν, οὔτε πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ καλύψωμεν αὐτὴν ἐκ τῆς πωλήσεως ἀντιτύπων τοῦ βιβλίου. Δι' ὃ ζητοῦμεν τὴν ἀρωγὴν τῆς Σεβ. Συνελεύσεως μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι, ὅπως αὕτη ἐδείχθη ἄλλοτε πρόθυμος εἰς ὑποστήριξιν παρομοίων ἔργων, θέλει καὶ νῦν εὐαρεστηθῇ νὰ μᾶς καταβάλῃ τοῦλάχιστον τὸ ἥμισυ τοῦ ἀνωτέρου ποσοῦ, καὶ προσδώσῃ διὰ ψηφίσματος αὐτῆς τὸ ἐπίσημον κῦρος, εἰς ἔργον τόσον ἐθνικὸν καὶ τόσον τιμητικὸν διὰ τὴν ἐλευθερωθεῖσαν Πατρίδα, διαβεβαιουμέν δὲ αὐτὴν ὅτι οὕτω θὰ δυνηθῶμεν ἐντὸς βραχέος χρόνου νὰ θέσωμεν εἰς ἐνέργειαν καὶ νὰ ἀποπερατώσωμεν τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ἔργου.

Ἐν Ἑρακλείῳ τῇ 30 Ὀκτωβρίου 1907.

Διατελοῦμεν μετὰ σεβασμοῦ

Εὐπειθέστατοι

ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, ΣΤΥΛ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Β') ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΟΝ

Οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι συμφωνήσαμεν νὰ παρασκευάσωμεν μεγάλην κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ δημοσιεύσωμεν αὐτὴν ὑπὸ τοὺς ἑξῆς ὅρους :

Ἡ πνευματικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἐργασία τοῦ βιβλίου θὰ γίνῃ τῇ κοινῇ ἀμφοτέρων συνεργασίᾳ καὶ τὸ βιβλίον θὰ φέρῃ εἰς τὸν τίτλον τὰ ὀνόματα καὶ τῶν δύο συνεργατῶν.

Τὰ ἔξοδα τῆς παρασκευῆς τῆς ἐκδόσεως καὶ αἱ δαπάναι τῆς ἐκτυπώσεως καὶ πάντα τὰ ἄλλα σχετικὰ θὰ καταβληθῶσιν ἐξ ὀλοκλήρου ὑπὸ τοῦ κ. Στυλ. Ἀλεξίου. Ἀντὶ τούτου ὁ κ. Ἀλεξίου θὰ λαμβάνῃ ὅλον τὸ ποσὸν τῶν ἐκτυπωθησομένων ἀντιτύπων καὶ θὰ πωλῇ αὐτὰ πρὸς ἴδιον ὄφελος καὶ διαθέτῃ κατὰ βούλησιν, τοῦ κ. Ξανθουδίδου λαμβάνοντος ἑκατὸν μόνον ἀντίτυπα.

Ἄν τυχὸν χορηγηθῇ διὰ τὸ βιβλίον ἀμοιβή τις ἢ βραβεῖον ἢ εἰσφορὰ ὑπὸ τῆς Κρητ. Ἀντιπροσωπείας ἢ ἄλλης Ἀρχῆς ἢ Καθιδρύματος ἢ Σωματείου ἢ καὶ ἰδιώτου θὰ ἀνήκῃ ἐξ ἴσου καὶ εἰς τοὺς δύο συνεργάτας καὶ θὰ διανεμηθῇ ἀμέσως μεταξὺ των, καὶ ὅταν ἀκόμη δίδηται ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς παραχωρήσεως ἀριθμοῦ τινος ἀντιτύπων τοῦ βιβλίου, τὰ ὁποῖα θὰ παραχωρῇ ὁ κ. Ἀλεξίου.

Ὁ κ. Ἀλεξίου δικαιούται μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μεγάλης ἐκδόσεως νὰ δημοσιεύσῃ, ἂν θέλῃ, μικρὰν λαϊκὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου δι' ἴδιον λογαριασμόν καὶ πρὸς ἴδιον ὄφελος. Δευτέρα ὁμως ἔκδοσις τῆς μεγάλης κριτικῆς ἐκδόσεως θὰ γίνεται μόνον τῇ συνεννοήσει καὶ συγκαταθέσει ἀμφοτέρων τῶν συνεργατῶν.

Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης τῇ 15 Μαρτίου 1910

Οἱ συμβαλλόμενοι συνεργάται

ΣΤΥΛ. ΑΛΕΞΙΟΥ

ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ

Παρατηρῶ στὴν Ἀνοιχτὴ Ἐπιστολὴ πὼς ἀπὸ τὸ 1886 ἴσαμε τὸ 1907 εἶναι 21 καὶ ὄχι 25 χρόνια. Πρέπει νὰ δεχτοῦμε, πὼς ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν, πού θεσπίστηκε μ' ἄλλα προνόμια μετὰ τὴν Ἐπανάστασι τοῦ 1866 - 1869, εἶχε καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1886 καταπιαστῆ μὲ τὸ Ρωτόκριτο.

Στὶς πρῶτες παράγραφες τοῦ Προλόγου τῆς Κριτικῆς Ἐκδόσεως διαβάζομε, πὼς ὁ Ἀλεξίου, ἀφοῦ προμηθεύτηκε μὲ πολλὰ ἔξοδα τὸ φωτογραφικὸ ἀντίγραφο τοῦ χειρογράφου τοῦ Λονδίνου, ζήτησε τὴν συνεργασίαν τοῦ Ξανθουδίδου, καὶ ἄρχισαν νὰ δουλεύουν μαζὶ καὶ οἱ δύο γιὰ τὴν ἀποκατάστασι τοῦ κειμένου, μὲ βάση τὸ χειρόγραφο τοῦ Λονδίνου καὶ τὶς δύο πρῶτες βενετσιάνικες ἔκδοσις. Τὸν πρόλογο ὁμως τὸν ὑπογράφει μόνος ὁ Ξανθουδίδης, γιατί, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ, «λόγω πολλὰν ἀσχολιῶν» ὁ Ἀλεξίου εἶχε ἀποχωρήσει, καὶ εἶχε ἀναλάβει μόνος αὐτὸς τὴν φιλολογικὴν ἐργασίαν.

Πότε ἄρχισε ἡ συνεργασία, πόσο καιρὸ κράτησε καὶ σε ποιοὺ σημείο βρισκόταν ἡ ἐργασία τῆς ἐκδόσεως, ἅμα ἀποχώρησε ὁ Ἀλεξίου, μαθαίνομε μὲ ἀρκετὴ ἀκρίβεια ἀπὸ τὰ παραπάνω ντοκουμέντα. Πότε διακόπηκε ἡ συνεργασία καὶ γιὰ ποιούς λόγους διακόπηκε, θὰ

μᾶς πῆ μὲ ἔνδειξες πειστικὲς ἢ προσεχτικὴ ἐξέταση τοῦ τόμου, καὶ οἱ προσωπικὲς μου θύμησες.

Στὴν ἔχτη παράγραφο τῆς Ἀνοιχτῆς Ἐπιστολῆς τοῦ 1907 διαβά-
ζομε, πὼς εἶχαν ἀπὸ καιρὸ κιόλας ἀρχίσει νὰ δουλεύουν γιὰ τὴν ἔκδο-
ση καὶ πὼς πολὺ γλίγωρα θὰ τέλειωναν τὴν προπαρασκευαστικὴ ἔργα-
σία καὶ τὸ ἔργο θὰ ἦταν ἔτοιμο γιὰ τύπωμα. Στὴν ὄγδοη παράγραφο
ἀναφέρεται, πὼς εἶχαν κιόλας ἀπὸ καιρὸ στὰ χέρια τους κι εἶχαν βάλει

Εἰκ. 6. — Ὁ Στυλ. Ἀλεξίου γύ-
ρω στὰ 1886, ὅταν συνεργαζότανε
μὲ τὸν Ἀντώνιο Γιάνναρη γιὰ τὴν
ἔκδοση τοῦ Ρωτόκριτου.

Εἰκ. 7. — Ὁ Στυλ. Ἀλεξίου στὰ
1915, ὅταν εἶχε τελειώσει τὸ τύ-
πωμα τοῦ τόμου τῆς Κριτικῆς
Ἐκδοσης.

σὰ βάση τῆς ἔργασίας τους τὸ χειρόγραφο τοῦ Λονδίνου καὶ τὶς δυὸ
πρῶτες βενετσιάνικες ἔκδοσες. Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν κανένα ἔμπόδιο στὸ
νὰ προχωρῆ ἡ δουλειά, ἀφοῦ εἶχαν στὴ διάθεσή τους καὶ τὶς τρεῖς πη-
γὲς γιὰ τὴν κριτικὴ καὶ ἄλλη ἐπεξεργασία τῆς ὕλης τους. Καὶ πραγμα-
τικά, ὅπως διαβάζομε στὸ τέλος τῆς Ἀνοιχτῆς Ἐπιστολῆς, οἱ συνερ-
γάτες λέν· «*Διαβεβαιουῦμεν δὲ αὐτήν, [τῇ Γενικῇ Συνέλευση τῶν Κρη-
τῶν], ὅτι οὕτω θὰ δυνηθῶμεν ἐντὸς βραχέος χρόνου νὰ θέσωμεν εἰς
ἐνέργειαν καὶ νὰ ἀποπεραιώσωμεν τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ἔργου*». Ὡστε
ἀπὸ τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1907 τὸ μέγιστο μέρος τῆς ὕλης τοῦ βιβλίου
ἦταν κιόλας ἔτοιμο γιὰ νὰ δοθῆ στὸ τυπογραφεῖο.

Ἔρχομαι στὸ Συμφωνητικό. Εἶναι γραμμένο μὲ τὸ χέρι τοῦ Ξαν-
θουδίδη. Φαίνεται πὼς τὸ ἀντίγραφο ποὺ πῆρε ὁ Ξανθουδίδης θὰ ἦταν
γραμμένο μὲ τὸ χέρι τοῦ Ἀλεξίου. Συντάχτηκε κι ὑπογράφηκε δυό-
μιση χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκτύπωση καὶ τὴ διανομὴ τῆς Ἀνοιχτῆς
Ἐπιστολῆς στοὺς Κρητὲς βουλευτὲς. Πρέπει νὰ θεωρήσωμε βέβαιο,
πὼς σ' ὅλο αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα, μὲ τὴν προσθήκη ἐκείνου, ποὺ

ἐξάγεται ἀπὸ τὸ «*πρὸ καιροῦ*» τῆς Ἀνοιχτῆς Ἐπιστολῆς, ἐξακολουθοῦσαν νὰ συμπληρώνουν κι ἐπεξεργάζονται τὴν ὕλη τους οἱ συνεργάτες. Κι ἀφοῦ τὸ 1907 εἶχε σιμώσει στὸ τέλος τῆς ἡ δουλειά, τὸ 1910 πρέπει νὰ εἶχε συμπληρωθῆ.

Ἄς μὴν ἀπορήσωμε γιὰ τὰ σχετικὰ μεγάλα χρονικὰ διαστήματα. Οἱ συνεργάτες διάθεταν γιὰ τὸ Ρωτόκριτο μόνο τὸν καιρὸ πὺν τοὺς ἄφηναν λεύτερο οἱ ἄλλες τους ἀσχολίες, ἡ ὑπαλληλικὴ ἰδιότητα καὶ τὸ ἐμπόριο.

Ἔτσι συμπληρώνεται ἡ πενταετία τῆς συνεργασίας, πὺν ἀναφέρεται ρητὰ στὴ σελίδα XI τῆς Εἰσαγωγῆς τῆς Κριτικῆς Ἔκδοσης, ὅπου διαβάζομε: «*Μετὰ σκέψιν ὄριμον καὶ ἀναμέτρησιν τῶν δυσκολιῶν τοῦ πράγματος καὶ κατόπιν θερμοῶν καὶ πολλῶν παροτρύνσεων . . . ἀνελάβομεν αὐτὸ καὶ ἐργασθέντες ἐπὶ πενταετίαν, παρουσιάζομεν σήμερον τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν, περὶ τῆς ὁποίας καὶ δίδομεν ἐξηγήσεις τινὰς καὶ ἐκθέτομεν τὸν σκοπὸν καὶ τὴν μέθοδον ἣν ἠκολουθήσαμεν*».

Ἄν σ' ἄλλα σημεῖα τῆς Ἔκδοσης τὸ πρῶτο πληθυντικὸ θὰ μποροῦσε νὰ ἐρμηνευτῆ, πὺς ἀφορᾷ μόνο τὸν Ξανθουδίδη, κατὰ τὴ συνήθεια πὺν ἐπικρατεῖ, ἡ φράση «*ἐργασθέντες ἐπὶ πενταετίαν*», τῶρα πὺν ξέρομε τὰ πράματα, δὲν εἶναι δυνατὸ παρὰ ν' ἀναφέρεται καὶ στοὺς δυὸ συνεργάτες. Ἄν δηλαδὴ ὁ Ξανθουδίδης εἶχε συντάξει τὴν Εἰσαγωγή κι εἶχε ὑπ' ὄψη μόνο τὸν ἑαυτὸ του, θ' ἀπόφευγε τὸν πληθυντικὸ τοῦτο τῆς μετοχῆς, πὺν μόνο γιὰ περισσότερα πρόσωπα θὰ εἶχε τὸν τόπο τῆς. Ἄπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὸ τόσο ἐπιμελημένο ὕφος τῆς Εἰσαγωγῆς θὰ ἔταν ὀλότελα ἀσυμβίβαστο μὲ μιὰ τόσο κακόζηλη διατύπωση τῆς φράσης. Ἐκεῖ πὺν ὁ Ξανθουδίδης μιλεῖ ρητὰ γιὰ δικὸ του μόνο λογαριασμό, ὅπως π. χ. στὴ σελίδα XII, μεταχειρίζεται τὸ ἀ' ἐνικό. Γράφει: «*ἐφ' ὅσον γνωρίζω*» καὶ παρακάτω: «*ὁ ἐμὸς φίλος . . . H.R. Hall*» κ.λ.

Πὺς γινόταν ἡ συνεργασία δὲν ξέρω, γιὰτὶ δὲν ἤμουν ποτὲ μπροστά. Τὰ χρόνια κεῖνα ἴσα ἴσα (1910 ὡς 1915) ἤμουν στρατιώτης ἢ φοιτητῆς καὶ πῆρα τὸ πτυχίό μου στὶς 14 τοῦ Μάη τοῦ 1915. Δὲν ἤμουν στὸ Ἡράκλειο παρὰ μόνο τὰ καλοκαίρια. Ξέρω ὅμως, πὺς ἡ συνεργασία γινόταν πάντα στὸ σπίτι τοῦ Ξανθουδίδη, πάνω ἀπὸ τ' ἀνατολικὰ τεῖχη τοῦ λιμανιοῦ, τ' ἀπογέματα, καὶ κρατοῦσε ὄρες. Ἐκεῖ βρίσκονταν τὰ βιβλία, τὰ βοηθήματα, τὰ λεξικά, καὶ κεῖ βασίλευε κι ἡ ἀπαιτούμενη γιὰ τὴν ἐργασία ἡσυχία. Ὁ Ξανθουδίδης ἦταν κι ἔμεινε ἀπάντρετος καὶ στὸ σπίτι του δὲ βρισκόταν ἄλλος ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία. Παιδιὰ δὲν ὑπῆρχαν κι ἡ συνοικία ἦταν ἀπὸ τὶς ἡσυχώτερες τῆς πολιτείας.

Λεπτομέρειες για την προμήθεια τῶν δυὸ μηχανογραφημένων κι «ἀντιβεβλημένων» ἀντιγράφων τῶν δυὸ πρώτων βενετσιάνικων ἐκδόσεων (1713 καὶ 1737) δὲν ξέρω. Μαθαίνομε μόνο ἀπὸ τὴν Ἐπιτολή, πὼς τὰ ἔχανε στὴ διάθεσή τους ἀπὸ τὸ 1907. Πιστεύω πὼς καὶ κεῖνα τὰ ἔχε προμηθευτῆ ὁ Ἀλεξίου, γιατί κεῖνος μόνο πλήρωνε κι ἀλληλογραφοῦσε γιὰ κάθε τὶ πού σχετιζόταν μὲ διαπάνες. Μετὰ τὴ συμπλήρωση τῆς δουλειᾶς, ὁ Ξανθουδίδης πῆρε τὸ «ἀντιβεβλημένο» ἀντίγραφο τῆς πρώτης κι ὁ Ἀλεξίου τῆς δεύτερης ἐκδοσης, πὺ φυλάσσω ἀκόμα στὴ βιβλιοθήκη μου.

Γιὰ τὴν προμήθεια τοῦ φωτογραφικοῦ ἀντιγράφου τοῦ χειρογράφου τοῦ Λονδίνου καὶ γιὰ τὴν τωρινή του τύχη θ' ἀναφέρω τὰ παρακάτω ἐξακριβωμένα περιστατικά. Ὁ Ἀλεξίου ἀποτάθηκε ἀρχικὰ στὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία τοῦ Λονδίνου, γιὰ νὰ μεσολαβήσῃ κι ἐπιτραπῆ σε φωτογράφο εἰδικό, νὰ μπαίνη στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο γιὰ τὴ φωτογράφιση τῶν 530 σελίδων τοῦ χειρογράφου. Ἡ Πρεσβεία, μ' ὅλη τὴν καλὴ διάθεση τοῦ λόγιου πρεσβευτῆ Ἰωάννη Γεννάδιου, πὺ τόσο χρήσιμος δείχτηκε στοὺς συνεργάτες καὶ τόσο βοήθησε στὴν προπαρασκευὴ τῆς ἐκδοσης, ἀρνήθηκε νὰ ζητήσῃ αὐτὴ τὴν ἐκδούλευση, γιατί τὴν θεώρησε ζήτημα λεπτό. Τότες ὁ Ἀλεξίου, κατὰ σύσταση τοῦ Ἀλέξαντρου Πάλλη ἀπὸ τὸ Λίβερπουλ, ἀποτάθηκε στὸν ἐγκαταστημένο στὸ Λονδίνο Ἑλληνοεβραῖο ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο καὶ καλὸ δημοτικιστὴ Λάζαρο Βελέλη, πὺ ἦταν γνωστὸς ἐβραιολόγος κι ὑστερώτερα καθηγητῆς τῆς Ἑβραϊκῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Βελέλης, ποιὸς ξέρει μὲ ποιὰ μέσα, πέτυχε τὸ ποθούμενο. Ὁ εἰδικὸς φωτογράφος ἐργαζόταν γιὰ καιρὸ κι οἱ σελίδες στέλνονταν τμηματικὰ στὸν Ἀλεξίου, ὡσότου συμπληρώθηκαν. Τὸ φωτογραφικὸ χαρτὶ πὺ χρησιμοποιήθηκε ἦταν πολὺ χοντρὸ καί, κατὰ τὴ συνήθεια, γιὰ τὴν εὐκολώτερη χρησιμοποίησι, οἱ φωτογραφίες τυπώνονταν ἀρνητικὰ, ὅπως δείχνουν οἱ σελίδες πὺ φωτοτυπήθηκαν μέσα στὴν Κριτικὴ Ἐκδοση. Ὅλον αὐτὸ τὸν ὄγκο τῶν σελίδων τὸν ἔδεσε μὲ εἰδικὴ φροντίδα ὁ Ἀλεξίου σ' ἓνα μαῦρο χοντρὸ δερματόδετο τόμο, πὺ βρισκότανε στὴν κατοχή μου ἴσαμε τὰ 1927, ὅταν ἀποφάσισα, σ' ἐνδειξη τιμῆς, νὰ τὸν χαρίσω στὸν ἀείμνηστο ἐθνάρχη Ἐλευθέριο Βενιζέλο, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐγκατάστασής του στὰ Χανιά. Ἀπὸ τὰ 1927 εἶχα χάσει τὰ χνάρια τοῦ πολύτιμου τόμου, ἴσαμε τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1947, ὅταν, περνώντας ἀπὸ τὰ Χανιά καὶ κατὰ μιὰ ἐπίσκεψή μου στὸ ἐκεῖ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, συνάντησα τὸ φίλο καθηγητῆ κ. Νικόλαο Τωμαδάκη, πὺ μὲ δέχτηκε μὲ πολλὴ φιλοφροσύνη. Ὅταν ἦρθε τυχαῖα ἡ κουβέντα στὸ εἴκοσι χρόνια πρὶν χαρισμένο στὸ Βενιζέλο φωτογραφικὸ ἀντίγραφο, ἡ χαρὰ μου ἦταν μεγάλη, σὰν ἄκουσα τὸν Τωμαδάκη νὰ μὲ

πληροφορῆ, πὼς τὸ δῶρο μου βρισκόταν ἐκεῖ, στὸ ἴδιο δωμάτιο ποὺ συνωμιλούσαμε, κι ὅταν, ξεκλειδώνοντας μιὰ βιβλιοθήκη, τὸ τράβηξε καὶ μοῦ τὸ ἔβαλε στὰ χέρια. Ὁ τόμος φυλασσόταν καλὰ καὶ ἡ ἀφιέρωσή μου στὸ ἐσώφυλλο βρισκόταν ἀκόμα στὴ θέση της. Δὲν ἀμφιβάλλω, πὼς ἡ ἀξία τοῦ ἀντικειμένου θὰ συντελέσει στὴ γιὰ πάντα ἐξασφάλισή του.

Γιὰ τὴ διάρκεια τῆς συνεργασίας Ξανθουδίδη - Ἀλεξίου ἔχομε λοιπὸν ρητὴ πληροφορία στὴ σελίδα ΧΙ τῆς Εἰσαγωγῆς τῆς Κριτικῆς Ἐκδοσης, ὅπου οἱ συνεργάτες ἀναφέρουν, ὅτι δούλεψαν πέντε χρόνια κι ὅτι στὰ πέντε αὐτὰ χρόνια συμπληρώθηκε ἡ δουλειά.

Πὼς θὰ συνδυάσουμε τὸν Πρόλογο, ποὺ λέει πὼς ἡ συνεργασία διακόπηκε, μὲ τὴν Εἰσαγωγή, ποὺ βεβαιώνει πὼς κράτησε ἴσαμε ποὺ συμπληρώθηκε ;

Τὴν ἀπάντηση μᾶς τὴν δίνει εὐγλωττα ὁ ἴδιος ὁ τόμος : Ὅμως προσέξωμε τὸν Πρόλογο, θὰ δοῦμε πὼς οἱ τέσσερις σελίδες ποὺ τὸν ἀποτελοῦν, μὲ τὶς ἄλλες τέσσερις ἐσώφυλλου κι ἀφιέρωσης, δὲν εἶναι ἀριθμημένες. Ἡ λατινικὴ ἀρίθμηση ἀρχίζει ἀπὸ τὴν πρώτη σελίδα τῆς Εἰσαγωγῆς κι ἀπὸ κεῖ ἀρχίζει καὶ τὸ πρῶτο δεκαεξασέλιδο τυπογραφικὸ φύλλο. Ἄν τὸ νὰ μείνῃ ἔξω ἀπὸ τὴν ἀρίθμηση τὸ ἐσωτερικὸ ξώφυλλο τοῦ βιβλίου εἶναι μιὰ φανερὴ ἀβλεψία, ὁ Πρόλογος, ἂν ἐστοιχειοθετοῦνταν καὶ τυπωνόταν μαζί μὲ τὴ συνέχεια τῶν σελίδων, θὰ ἦταν χωρὶς ἄλλο ἀριθμημένος.

Συμπεραίνομε μὲ βεβαιότητα, πὼς ὁ Πρόλογος γράφτηκε καὶ τυπώθηκε μετὰ τὸ τύπωμα τῆς Εἰσαγωγῆς.

Θὰ δοῦμε τώρα πότε ἀκριβῶς καὶ γιὰ ποιές λεπτομερειακὲς ἀφορμὲς παρουσιάστηκαν οἱ διαφωνίες ἀνάμεσα στοὺς συνεργάτες, ποὺ ἔκαναν, ὥστε ν' ἀποχωρήσῃ τὴν τελευταία στιγμή ὁ Ἀλεξίου καὶ ν' ἀτονήσῃ ὁ ὅρος τοῦ Συμφωνητικοῦ γιὰ τὴν ἀναγραφὴ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν δυὸ συνεργατῶν σὰν ἰσότιμων στὰ ξώφυλλα τῆς Ἐκδοσης, καὶ γιὰ ποιούς λόγους ὁ Πρόλογος βρίσκεται σ' ἀντίφαση πρὸς τὴν ἐπίλοιπη «ἀπὸ κοινοῦ» συνταγμένη ὕλη τοῦ βιβλίου.

Ὅμως ἐτοιμάστηκε ἡ ὕλη κι ἤρθε τὸ χαρτὶ καὶ τ' ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸ βιβλίο παραγγελμένα στοιχεῖα, μὲ τὰ εἰδικὰ φωνητικὰ σημάδια, ὑπογράφηκε τὸ Συμφωνητικὸ τὸ Μάρτη τοῦ 1910 κι ἄρχισε νὰ τυπώνεται ἡ Εἰσαγωγή. Τὰ δώδεκα τυπογραφικὰ φύλλα τῆς συμπληρώθηκαν ἀπρόσκοπτα κι ἄρχισε νὰ στοιχειοθετῆται πιά τὸ κείμενο τοῦ Ρωτόκριτου, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1912. Φάνηκε ἀπὸ τὴν ἀρχή, πὼς δὲ θὰ συνεχιζόταν ἡ ὁμοφωνία.

Ὁ Ἀλεξίου, ποὺ στὴν Εἰσαγωγή, τὴ γραμμένη σε καθαρεύουσα, εἶχε ἀφήσει ν' ἀναφέρεται τ' ὄνομα τοῦ ἔπους καὶ τοῦ πρώτου ἥρωα

μὲ τὴ λογία μορφή «Ἐρωτόκριτος», τώρα διατύπωσε τὴν ἐπιθυμία, στὴν κορυφή τῆς πρώτης σελίδας τοῦ κειμένου, τ' ὄνομα νὰ γραφτῆ μὲ τὴ μορφή ποὺ λάμπρυνε ὁ ποιητής, δηλαδὴ «Ρωτόκριτος», καὶ ποὺ τὴν παραδίδει στὸν τίτλο καὶ τὸ χειρόγραφο τοῦ Λονδίνου.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ κι ὅπως ἀναφέρεται καὶ στὶς σημειώσεις τῆς Ἐκδοσης (σελίδα 686, λῆμμα *Ρωτόκριτος* καὶ *Ρώκριτος*), ὁ Κορνάρου πούθενά δὲν τὸν γράφει Ἐρωτόκριτο. Μὲ τὴν πρώτη σελίδα τοῦ ἔπους μπαίναμε στὴν περιοχὴ τῆς δημοτικῆς, τῆς ἀξιοθαύμαστης γιὰ τὴν καθαρότητά της δημοτικῆς τοῦ Κορνάρου. Καὶ θὰ ἴταν, ὅπως πίστευε ὁ Ἀλεξίου, περιφρόνηση πρὸς τὸν ποιητὴ κι ἀντίφαση καὶ δασκαλισμός, νὰ βάλουμε σὰν ἐπικεφαλίδα ἓνα τύπο, ποὺ ἀγνοοῦσε ἢ καλύτερα ποὺ ἀπόκρουε σίγουρα ὁ μεγάλος γλωσσοπλάστης.

Στὴν ἴδια κείνη πρώτη σελίδα τοῦ Ρωτόκριτου (στίχος 16) βρίσκεται ἡ πρώτη λαμπρὴ διόρθωση τοῦ Ἀλεξίου, (μέσα σε μιὰ σειρά πολλῶν ἄλλων, χαμένων στὸ πέλαγος τῆς συνεργασίας), τοῦ ἀκατανόητου «ἀβασάνιστη» τῶν δυὸ ἐκδόσεων καὶ τοῦ ἀνύπαρχτου «ἀβασανισιῆ» τοῦ χειρογράφου τοῦ Λονδίνου, σε «ἄ(ν) βασανισιῆ». Εἶχε λοιπὸν τὸ δικαίωμα νὰ διατυπώσῃ τὴν ἐπιθυμία του, γιὰ τήρηση τῆς γλωσσικῆς ὁμοιομορφίας καὶ στὸν τίτλο τῆς ἐπικεφαλίδας.

Ὁ Ξανθουδίδης ὅμως, ποὺ βρισκότανε σε πιὸ στενὴ σχέση ἐπιστημονικῆς ἀλληλεγγύης ἀπὸ τὸ δημοτικιστὴ Ἀλεξίου πρὸς τὸ Χατζηδάκη, καὶ φυσικά δὲν ἤθελε νὰ τὸν δυσανεστήσῃ, ἀφοῦ τόσο κι αὐτὸς βοήθησε κι εὐνόησε τὴν ἔκδοση, ἐπέμεινε κι ἐπέβαλε τελικὰ τὴ γνώμη του. Ὁ Ἀλεξίου ἀπογοητεύτηκε, μὰ ἡ συνεργασία φαινόταν πὼς δὲν κινδύνευε ἄμεσα. Ἀλλὰ πολὺ γλίγωρα καινούργια διαφωνία ξέσπασε, πρὶν ἀκόμα τυπωθῆ τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ κειμένου τοῦ Ρωτόκριτου. Ὁ Ἀλεξίου διατύπωσε τὴν τολμηρὴ τώρα γνώμη, νὰ γραφτῆ τὸ κείμενο, σ' ὠρισμένες λέξεις καὶ τύπους, φωνητικά, γιὰ τὴν πιστότερη ἀπόδοση τῆς κρητικῆς προφορᾶς. Νὰ γραφτῆ λόγου χάρι στὸ στίχο 2 ἡ λέξη *πχαίνου* ὡς *πχαίνου*, γιὰτὶ ἔτσι πραγματικὰ προφέρουν οἱ Κρητικοὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ μάλιστα μὲ δασὺ τὸ χ (=ch γαλλικό). Οἱ συζήτησες κράτησαν μέρες καὶ τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ κειμένου τοῦ Ρωτόκριτου ἔμενε ἀτύπωτο στὸ πιεστήριο. Σ' ἐνίσχυση τῆς ἀποψῆς του ὁ Ἀλεξίου ἔφερε τὸ ρῆμα *καμμυῶ* (=κλείνω τὰ μάτια), ποὺ στὸν ἀόριστο φέρεται πάντα μὲ τὴ μορφή *ἐκάμνυσα*. Τὸ ν ἐκεῖ, ἔλεγε, δὲ βρίσκεται γιὰ λόγους προφορᾶς, παρὰ εἶναι ὀργανικὸ γράμμα. Κατὰ συνέπεια ἀποκλείεται νὰ γράψουμε *ἐκάμνυσα* στὸν ἀόριστο καὶ *καμμυῶ* στὸν ἐνεστώτα, παρὰ *καμνυῶ*.

Βρισκόμουν τότε στὸ Ἡράκλειο καὶ θυμοῦμαι τὶς ἀτέλειωτες συζητήσεις, ποὺ ὅσο κι ἂν κρατιοῦνταν μέσα στὰ περιθώρια τοῦ ἀλληλο-

σεβασμοῦ, εἶχαν φέρει κάποια ψυχρότητα ἀνάμεσα στοὺς συνεργάτες. Τέλος, μπροστὰ στὸ ἀδιέξοδο, ὅπου εἶχαν φτάσει τὰ πράματα, ὁ Ἀλεξίου, παρὰ τὴ γνώμη τοῦ ἴδιου τοῦ Ξανθουδίδη κι ἄλλων φίλων, ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν ἔκδοση κι ἄφησε μόνο τὸν Ξανθουδίδη νὰ δρέψη τοὺς καρποὺς πολύχρονων κοινῶν μόχτων καὶ προσωπικῶν του θυσιῶν. Σκόπευε νὰ ἐπιχειρήσῃ δικιά του ἔκδοση κι εἶχε ἀρχίσει κιόλας νὰ τὴν καταρτίζῃ καὶ νὰ τὴν ἐπεξεργάζεται. Ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος ἀνάντησε τῆς προοπτικῆς τῆς νέας αὐτῆς ἔκδοσης καὶ τὸ 1921 ὁ θάνατος ἐματαίωσε ὀριστικὰ τὴν πραγματοποίησή της.

Εἶναι ἄξιο ἰδιαίτερης μνείας, πὼς καὶ μετὰ τὴ διακοπὴ τῆς σύμπνοιας καὶ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ἀλεξίου ἀπὸ τὴ συνεργασία, τὰ ἀτύπωτα χειρόγραφα, πρὸς τιμὴ τοῦ Ξανθουδίδη, δὲν ἄλλαξαν οὔτε κατὰ ἓνα γιῶτα κι ἔτσι ἔμειναν τὰ χνάρια τῆς συνεργασίας ἀπείραχτα ἴσαμε τὸ τέλος.

Ἐὰς ἀνοίξωμε λ. χ. τὴ σελίδα 686 κι ἄς δοῦμε πάλι τὸ λῆμμα *Ρωτόκριτος καὶ Ρώκριτος* πὺ κρύβει ἓνα ἀπὸ τὰ νευραλγικὰ σημεῖα τῆς διαφωνίας. Διαβάζομε: «*Πάντοτε ἐκφέρεται ἄνευ τοῦ ε ἐν τῇ ἀρχῇ, (μολονότι γίνεται ἐκ τοῦ ἔρωτος καὶ ἡ λέξις αὕτη καὶ τὸ ἐρωτῆ εὐρίσκειται πολλάκις ἐν τῷ ποιήματι)... Θὰ ἦτο ἴσως ὁρθὸν καὶ ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος νὰ γράφεται Ρωτόκριτος (ὅπως τὸν ἔχει καὶ τὸ X [=χειρόγραφον Λονδίνου]). Ἀλλ' ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἐπεκράτησε νὰ καλῆται καὶ νὰ γράφεται Ἐρωτόκριτος καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐτολμήσαμεν νὰ μεταβάλωμεν τὴν παράδοσιν*».

Ὁ πληθυντικὸς κι ἐδῶ ἀναφέρεται χωρὶς καμμιά ἀμφιβολία στοὺς δυὸ συνεργάτες. Εἶναι καὶ μιὰ δικαίωση τοῦ Ἀλεξίου, καὶ γράφτηκε γιὰ ἱκανοποίησή του ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη, αὐτὸ τὸ «δὲν ἐτολμήσαμεν».

Σηκῶνεται τὸ ρῶτημα: Ὅταν καταγραφότανε τὸ κείμενο τοῦ Ρωτόκριτου, μιὰ δουλειὰ πὺ κράτησε μῆνες καὶ χρόνια, κι ὅταν συζητιόταν ἐξονυχιστικὰ προτοῦ καταγραφῆ ἢ κάθε λέξις κι ὁ κάθε στίχος, πὼς δὲν εἶχαν ἀναφανῆ οἱ διαφωνίες πὺ χώρισαν ἀργότερα τοὺς συνεργάτες;

Ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι καθόλου δύσκολη. Οἱ διαφωνίες γεννήθηκαν λίγο πρὶν ἀρχίσῃ τὸ τύπωμα τοῦ κειμένου τοῦ Ρωτόκριτου κι ἀφωροῦσαν λεπτομέρειες, πὺ δὲν συζητήθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐργασίας. Πιστεύω μάλιστα πὼς τὸ κείμενο γράφτηκε ἀρχικὰ κατὰ τὰ καθιερωμένα: πὼς στὴν κεφαλίδα τῆς πρώτης σελίδας γράφτηκε Ἐρωτόκριτος: πὼς ζήτημα γιὰ νὰ γραφτῆ *πχσίουν* ἀντὶ *πχαίνουν* δὲ δημιουργήθηκε τότε καθόλου. Οἱ γνώμες τοῦ Ἀλεξίου, σχετικὰ μ' αὐτὰ τὰ δευτερεύοντα ζητήματα μορφώθηκαν καὶ διατυπώθηκαν πρῶ-

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΣΕΒ. ΓΕΝ. ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ

Κύριε Πρόεδρε και λοιποὶ Κύριοι Πληρεξούσιοι,

Πρὸ εἴκοσι και πέντε ἐτῶν ἡ Βουλὴ τῶν Κρητῶν διὰ ψηφίσματος αὐτῆς, τῆς 29 'Ιουλίου 1886, ἀνεγνώρισεν τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἑρωτοκρίτου, ἀνέθηκε δὲ τὴν ἐργασίαν ταύτην εἰς τὸν κ. Γιάνναρον, χορηγήσασα αὐτῷ πρὸς τοῦτο τρισχιλία δραχμᾶς.

Διὰ τοῦ ποσοῦ τούτου ὁ κ. Γιάνναρος μετέβη κατὰ τὰ 1888 εἰς Ἀγγλίαν και ἐμύλησεν τὸ μοναδικὸν χειρόγραφον τοῦ Ἑρωτοκρίτου τὸ εὐρισκόμενον ἐν τῇ Ἀρλεσιανῇ συλλογῇ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, και ἐξέδωκεν ἀξιόλογον πραγματείαν «περὶ Ἑρωτοκρίτου και τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ», χωρὶς ὁμως νὰ δυνηθῇ μέχρι τοῦ τελευταίου ἐπιβλήντος θανάτου του νὰ ἐκδώσῃ και τὸ κείμενον, διὰ τὴν ἔλλειψιν, ὡς φαίνεται, τῶν ἀπαιτούμενων χρηματικῶν μέσων.

Ἡ ἀνάγκη τὴν ὁποίαν πρὸ εἰκοσιπενταετίας κατέιδεν ἡ Κρητικὴ Βουλὴ κατέστη σήμερον μᾶλλον ἐπιείγουσα και ἐπιτακτικῆ. Πανταχόθεν ἐξ Ἑλλάδος και ἐξ Εὐρώπης ζητεῖται γνησία και ἐπιστημονικὴ Κρητικὴ και κριτικὴ ἐκδοσις τοῦ Ἑρωτοκρίτου, τοῦ σημαγτικωτέρου τούτου ποιήματος τοῦ Μέσου και Νέου Ἑλληνισμοῦ, τοῦ Ὁμήρου τῆς νέας Ἑλλ. Φιλολογίας, ὡς τὸν ἀπεκάλεσεν ὁ ἀοιδιμος Κοραΐς.

Αἱ ἀπὸ δύο αἰῶνων κυκλοφοροῦσαι ἐκδόσεις τοῦ Ἑρωτοκρίτου ὁλοντὴν διαφθιρόμεναι κατέστησαν τὸ ποίημα σχεδὸν ἀγνώριστον, και ἐγένοντο αἰτία, ἵνα τὸ ἔζογον αὐτὸ προῖον τῆς Κρητικῆς Μούσης μὴ τῆρῃ ἐκτιμῆσεως ἀναλόγου τῆς σημασίας και σπουδαιότητος αὐτοῦ.

Μία ὄθεν γνησία ἐκδοσις τοῦ Ἑρωτοκρίτου εἶναι σήμερον τοῦτο μὲν ἀπαιτήσις ἐπιστημονικὴ, τοῦτο δὲ ἀνάγκη ἐθνικὴ, πολὺ δὲ θὰ τιμῆσῃ και τὸ Κρητικὸν ὄνομα, ἀν ἡ ἐργασία αὐτὴ γίνῃ, ὡς ὀφείλει, ὑπὸ Κρητῶν και ὑπὸ τὴν ἐπίσημον τῆς ἐλευθερωθείσης Κρήτης αἰγίδα.

Ἐργαζόμενοι πρὸ καιροῦ οἱ ὑπογεγραμμένοι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, τῇ προτροπῇ και ἐπιφασιῶν λογίων, ἔχομεν ἤδη προχωρήσει τοσοῦτον, ὥστε δυνάμεθα νὰ διαβεβαιώσωμεν τὴν Σεβ. Συνέλευσιν ὅτι τάχιστα θὰ περατώσωμεν αὐτό, και ὅτι ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ θὰ γίνῃ ἐπιτακτικῆς σημασίας αὐτοῦ, ἀν ἡ Σεβ. Συνέλευσις ἀποφασίσῃ νὰ προσέλθῃ ἐπίκουρος και εὐαρεστηθῇ νὰ προσδώσῃ τὸ ἐπίσημον κῆρος και τὴν συνδρομὴν αὐτῆς πρὸς τοῦτο.

Ὅτι τὸ ἔργον δεόν νὰ γίνῃ ὑπὸ Κρητῶν ἀναγνωρίζουσι πάντες· διότι μόνον Κρητῶν ἔχων μητρικὴν γλῶσσαν τὸ ἴδιωμα τοῦ Ἑρωτοκρίτου δύναται νὰ κατανοήσῃ ἀκριβῶς, ἐρμηνεύσῃ και ἀποκαταστήσῃ τὸ γνησίον κείμενον. Πρὸς τῇ ἀκριβείᾳ δὲ γνώσει τοῦ Κρητικοῦ ἰδιώματος πρέπει νὰ συμβαδίσῃ και ἡ ἄλλη ἐπιστημονικὴ παρασκευὴ.

Ὡς βάσιν τῆς ἐργασίας ἡμῶν ἐθέσαμεν, πλὴν τοῦ ἐξαιρετοῦ χειρογράφου τοῦ Λονδίνου, και τὰς δύο πρώτας Ἑνετικὰς ἐκδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἐξ ἄλλων χειρογράφων, κατεχομένων ὑπὸ τῶν Κρητῶν, τῶν καταφυγόντων εἰς Ἑπτανήσον και Ἑνετίαν μετὰ τὴν ἀλωσὴν τῆς Κρήτης. Τὸ οὕτω καταρτιζόμενον κείμενον θὰ συνοδεύσῃ σημεῖώσεις κριτικαὶ και ἐρμηνευτικαί, θὰ ἐπακολουθήσῃ δὲ, ὡς ἀναγκαῖον ἐπίμετρον, γραμματικὴ και γλωσσάριον τῶν ἰδιοματικῶν λέξεων και φράσεων τοῦ ποιήματος χάριν τῶν μὴ Κρητῶν ἀναγνωσῶν. Ἐν δὲ τῇ εἰσαγωγῇ θὰ ἐξετασθῶσι τὰ διάφορα προβλήματα τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ποιητοῦ, τὸν τόπον και τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐγένετο τὸ ποίημα, και θὰ ἐπισυναφθῶσι φωτοτυπιαὶ τινὲς παρέχουσαι ἰδέαν τοῦ χειρογράφου και τῶν ἐν αὐτῷ εἰκόνων.

Και τὸ μὲν πολύτιμον χειρόγραφον τοῦ Λονδίνου ἔχομεν ἤδη πρὸ ὀφθαλμῶν, λαβόντες ἀντὶ ἀδριότητος δαπάνης φωτογραφικὸν πανομοιότυπον και τῶν 530 αὐτοῦ σελίδων μετὰ τῶν εἰκόνων, τῶν δὲ δύο πρώτων ἐκδόσεων τῆς Ἑνετίας, ἴτοι τοῦ 1713 και τοῦ 1737, ὧν τῆς μὲν πρώτης τὸ μοναδικὸν ἀντίτυπον κατέχει ὁ ἐν Λονδίῳ Πρεσβευτῆς τῆς Ἑλλάδος κ. Ἰωάν. Γεννάδιος, τῆς δὲ δευτέρας ἐν ἀντίτυπον εὐρίσκεται ἐν τῇ Ἐθν. Βιβλιοθήκῃ, κατέχομεν ἀντίγραφα κατ' ἀντιβολὴν ἀκριβέστατα.

Διὰ τὴν φωτογράφησιν τοῦ χειρογράφου και τὰς ἀντιγραφὰς τῶν πρώτων ἐκδόσεων και ἄλλας σχετικὰς ἐργασίας ἐδαπανήσαμεν μέχρι τοῦδε δισχιλία δραχμᾶς. Ἡ δὲ ἐκτίπωσις τοῦ ὅλου ἔργου ἐξ 800 περίπου εἰς ὀγδοὸν σελίδων ἐπὶ λαμπροῦ χάρτου και μὲ ἀνάλογον τῆς σημασίας τοῦ ἔργου φιλοκαλίαν θὰ ἀπαιτήσῃ 8 χιλ. δραχμῶν, ἴτοι ἡ δαπάνη θὰ συμποσῶθῃ εἰς 10 χιλ. δραχμᾶς.

Τὴν δαπάνην ταύτην ἀδυνατοῦμεν νὰ ὑποστώμεν ἅπασαν, οὕτε πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ καλύψωμεν αὐτὴν ἐκ τῆς πωλήσεως ἀντιτύπων τοῦ βιβλίου. Δι' ὃ ζητοῦμεν τὴν ἀρωγὴν τῆς Σεβ. Συνελεύσεως μετὰ τὴν παροίθησιν ὅτι, ὅπως αὐτὴ ἐδείχθη ἄλλοτε πρόθυμος εἰς ὑποστήριξιν παρομοίων ἔργων, θέλει και νῦν εὐαρεστηθῇ νὰ μᾶς καταβάλλῃ τοῦλάχιστον τὸ ἡμισυ τοῦ ἀνωτέρου ποσοῦ, και προσδώσῃ διὰ ψηφίσματος αὐτῆς τὸ ἐπίσημον κῆρος, εἰς ἔργον τόσον ἐθνικὸν και τόσον τιμητικὸν διὰ τὴν ἐλευθερωθείσαν Πατρίδα, διαβεβαιούμεν δὲ αὐτὴν ὅτι οὕτω θὰ δυνηθῶμεν ἐντὸς βραχείου χρόνου ἀθέσωμεν εἰς ἐνέργειαν και νὰ ἀποπερατώσωμεν τὴν ἐκτίπωσιν τοῦ ἔργου.

Διατελούμεν μετὰ σεβασμοῦ

Εὐπειθέστατοι

Ἐν Ἡρακλείῳ τῇ 20 Ὀκτωβρίου 1907.

ΣΤΕΦ. ΣΑΝΘΟΥΔΙΑΚΗΣ, ΣΤΥΛ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Συμφωνία

Οι κληρονομοί του γαλλοφρονήτου συγγραφέως κα' παρασκευάσαντες μετὰ
 κριτικῆν ἐκδοὺν τὸν ἑπιτομήσαν καὶ δημοσιεύσαντες αὐτὴν ἐπὶ τῆς ἑστῆς ἡμέρας
 ἢ ὑπογραψάντες καὶ ἐπισημασάντες ἐγγράφῳ τῷ βιβλίῳ τὸ γένος τῆς κριτικῆς ἐπι-
 γράφης συγγραφέως καὶ τοῦ βιβλίου τὸ ἔτος ἐπὶ τοῦ βιβλίου καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸν
 τόπον συγγραφέως.

Τὰ ἔγγραφα τῆς παρασκευῆς τῆς ἐκδόσεως καὶ αἱ ἀδείαι τῆς ἐκδόσεως καὶ
 αἰτῶν καὶ ἄλλα ἐπιτελεῖα τὰ καθ' ἑκάστην ἐπιτομήσαν καὶ τὸν τόπον ἢ τῆς ἑστῆς ἡμέρας.
 Αὐτὴ τὰς αἰ. ἱερῆς τὰς γαλλοφρονῶν ἢ τῶν ἄλλων ἐπιτομήσαν ἐπισημασάντες ἐπι-
 τελεῖαν καὶ τὰς αἰ. ἱερῆς καὶ ἄλλων ἰδίων ὄψεως καὶ τῆς ἀδείας κατὰ τὸν τόπον.
 καὶ τὴν ἑστῆς ἡμέρας γαλλοφρονῶν ἐπιτομήσαν ἀπὸ τῆς ἀδείας.

Ἡ ἐπιτομή χαρακτηρηθῆναι διὰ τοῦ βιβλίου ἀπὸ τῆς τῆς ἑστῆς ἡμέρας ἢ ὑπογραψάντες
 τὸν τόπον. Ἡ ἀδειοδοσία ἢ ἄλλων ἀδειῶν ἢ καθ' ἑκάστην ἐπιτομήσαν ἢ ὑπογραψάντες
 ἢ καὶ ἰδίως τὰ ἀπὸ τῆς ἑστῆς ἡμέρας καὶ τῆς ἀδείας καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας
 κριτικῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας
 τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας
 τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας

Ὁ κ. ἱερῆς ἐπιτομήσαν μετὰ τῆς ἀδείας τῆς ἐκδόσεως καὶ
 δημοσιεύσεως, ἐπὶ τῆς ἀδείας, μετὰ τῆς ἀδείας τῆς ἐκδόσεως καὶ τῆς ἀδείας τῆς ἐκδόσεως
 γαλλοφρονῶν καὶ ἄλλων ἰδίων ὄψεως. Τῆς ἀδείας τῆς ἐκδόσεως τῆς ἐκδόσεως κριτικῆς
 ἐπιτομήσαν τὰς ἀδείας μετὰ τῆς ἀδείας καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας ἀπὸ τῆς ἀδείας
 καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀδείας

Ἡ ἑστῆς ἡμέρας τῆς 15 Μαρτίου 1910

Οἱ ἀπὸ τῆς ἀδείας συγγραφέως

Ἡ ἑστῆς ἡμέρας

Ἡ ἑστῆς ἡμέρας

τη φορά, όταν ἔκανε τὶς διόρθωσες τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων τοῦ πρώτου τυπογραφικοῦ φύλλου τοῦ κειμένου τοῦ Ρωτόκριτου.

Θὰ ρίξω τώρα ἓνα τελευταῖο βλέμμα στὴν Εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου, γραμμένη, ἐνῶ διαρκοῦσε ἡ συνεργασία, γιὰ νὰ βρῶ χρήσιμα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴ χρονολόγησιν τῶν περιστατικῶν.

Στὴν ἴδια τὴν περικοπὴ τῆς Εἰσαγωγῆς ποὺ ξέτασα παραπάνω (σελίδα XI), ἀναφέρεται, πὼς οἱ συνεργάτες ἀνάλαβαν τὸ ἔργο καὶ «ἐργασθέντες ἐπὶ πενταετίαν» παρουσιάζουν τὴν ἔκδοσίν τους. Πότε θὰ τοποθετήσωμε τὴν πενταετία; Ἡ Ἀνοιχτὴ Ἐπιστολὴ τοῦ 1907 μᾶς λέει πὼς ἡ συνεργασία εἶχε ἀρχίσει «πρὸ καιροῦ». Ἄν σ' αὐτὴ τὴν ἀόριστη ἔνδειξις δώσωμε τὴν ἀξία μιᾶς χρονιάς, ἡ συνεργασία θὰ πρέπη νὰ εἶχε ἀρχίσει τὸ 1906 καὶ κατὰ συνέπεια νὰ ἔχη τελειώσῃ τὸ 1911. Ἄπ' ὅ,τι θυμοῦμαι προσωπικά, (τὸ 1911 ἦμουν εἴκοσι χρονῶν), οἱ χρονολογίαι αὐτὲς μοῦ φαίνονται πολὺ πιθανές, κι ἂν ὑπάρχῃ λάθος, δὲ θὰ περνᾷ τὴ μιὰ μονάδα. Ὅπως καὶ νὰ ἴναι, τὸ τύπωμα τῆς Εἰσαγωγῆς ἀρχισε ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ Συμφωνητικοῦ (Μάρτης 1910), ἀλλὰ μὲ βραδὺ ρυθμό, γιὰ τὸ τυπογραφεῖο Ἀλεξίου ξακολουθοῦσε νὰ ἐργάζεται κανονικά. Μόνο στὴν περίπτωσιν ποὺ δὲν ὑπῆρχαν ἄλλες δουλειές, τυπωνότανε σ' ἀραιὰ διαστήματα κι ἀπὸ κενά τυπογραφικὰ φύλλα τοῦ Ρωτόκριτου.

Ἡ ἀφιέρωσις τώρα τοῦ βιβλίου στὸ βασιλιᾶ Κωσταντῖνο μὲ τὴ φράσις «ἐπὶ τοῖς ἐλευθερίοις Κρήτης» στὶς χωρὶς ἀρίθμησης πρώτες σελίδες, (ποὺ τυπώθηκαν, ὅπως εἶπα, τελευταῖες μαζὶ μὲ τὸν πρόλογο), φανερώνει, πὼς τὸ τύπωμα τέλειωσε ὕστερ' ἀπὸ τὴν προσάρτησιν τοῦ νησιοῦ στὸ Ἐλεύτερο Βασίλειο, τὸ Νοέμβριον τοῦ 1913, ὅταν ὁ βασιλιάς Κωσταντῖνος εἶχε κατεβῆ στὴν Κρήτη, γιὰ νὰ παραβρεθῆ στὶς τελετές, ἀλλὰ πρὶν ἐκδηλωθῆ ἡ διαφωνία μεταξὺ τοῦ Βενιζέλου καὶ τοῦ βασιλιᾶ Κωσταντίνου, τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1915, γιὰ τὸ ἴσως τότε ἡ ἀφιέρωσις νὰ μὴ ἦταν εὐχάριστη σε πολλοὺς Κρητικούς.

Σύμφωνα μ' αὐτὰ καταρτίζω τὸν παρακάτω χρονολογικὸ πίνακα.

- 1) Ἴσως κατὰ τὸ 1906 προμήθεια τῶν τριῶν πηγῶν.
- 2) Ἀπὸ τὸ 1906 ἴσαμε τὸ 1911 συμπλήρωσις τῆς ὕλης.
- 3) Τὸ 1907 Ἡ Ἀνοιχτὴ Ἐπιστολὴ στοὺς βουλευτές.
- 4) Τὸ 1910 Σύνταξις κι ὑπογραφή τοῦ Συμφωνητικοῦ.
- 5) Τὸ 1910 Ἐναρξις τῆς ἐχτύπωσιν τῆς Εἰσαγωγῆς.
- 6) Τὸ 1912 Συμπλήρωσις τῆς ἐχτύπωσιν τῆς Εἰσαγωγῆς, ἐν ἰσῆ τῆς ἐχτύπωσιν τοῦ Ρωτόκριτου, διαφωνία κι ἀποχώρησις Ἀλεξίου τὸ καλοκαίρι τοῦ 1912.

- 7) Τέλος τοῦ 1914 Συμπλήρωση τῆς ἐχτύπωσης τοῦ Ρωτόκριτου, τῶν Σημειώσεων, τῆς Γραμματικῆς τοῦ Χατζηδάκη, τοῦ Γλωσσάριου, τῶν Παραρτημάτων κ.λ.
- 8) Γενάρης τοῦ 1915 Ἐχτύπωση τοῦ ἡμίφυλλου μὲ τὴν Ἀφιέρωση καὶ μὲ τὸν Πρόλογο.

Αὐτὰ μοῦ ὑπαγόρευσε νὰ γράψω, ἔστω κι ἀργά, χρέος ἐπιταχτικό, τόσο ἀπέναντι στὴν Ἱστορία, ὅσο κι ἀπέναντι στὴν ἱερὴ σκιά τοῦ Στυλιανοῦ Μ. Ἀλεξίου, πού ἦταν ὁ πατέρας μου, γιατί χωρὶς αὐτὸν οὐδέποτε θὰ ῥχότανε στὸ φῶς μιὰ τέτοια ἔκδοση δαπανηρὴ κι ἄρτια.

Ἡ πίστη στὶς ἰδέες του στάθηκε γι' αὐτὸν πιὸ δυνατὴ ἀπὸ τὴ φήμη, πού θὰ συμεριζότανε τόσο δίκια κι ἄξια ἀπὸ τὴν ἐπιτέλεση ἑνὸς ἔργου ἐθνικοῦ καὶ δύσκολου πού γι' αὐτὸ μόχτησε καὶ θυσιάστηκε σ' ὅλη πὲς τὴ ζωὴ του. Ἡ πίστη στὶς ἰδέες του, συνδυασμένη μὲ κάποια εὐθυξία, γνώρισμα τῶν ἀκέραιων χαρακτήρων, τὸν ἔσπρωξαν ν' ἀπαρνηθῆ τὸ μοναδικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του, ἴσα - ἴσα τὴν ὥρα τῆς πραγματοποίησής του, καὶ νὰ στερηθῆ ἀπὸ ἓνα στέφανο πού δικαιωματικὸν τοῦ ἀνῆκε.

Ἴσως ὅμως ἡ σταθερότητα κι ἡ πίστη στὶς σωστὲς ἰδέες νά ᾖναι μιὰ ἄλλου εἴδους δόξα, περήφανη καὶ σιωπηλή, ὄχι λιγώτερο τιμητικὴ γιὰ κεῖνον πού τὴν ἀξίζει, ἀπὸ κάθε ἄλλη. Κι ἄς τὴν ξέρη μόνος αὐτός.

Ἡράκλειο, Γενάρης 1955.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΑΛΕΞΙΟΥ